

Színe és fonákja (A legutóbbi Prohászka-szövegkiadásról¹)

Mózessy Gergely

Recto

A történettudomány célja a múlt minél pontosabb megismerése, az összefüggések feltárása és rekonstruálása. Ennélfogva egy forráskiadvány, ami elfelejtett szövegeket kutat fel és hoz köztudatba ismét, önmagában mindig üdvözlendő.

Esetünkben olyan szövegekről van szó, amelyek valamilyen okból nem kerültek be az 1928–1929 folyamán huszonöt kötetben kiadott, Schütz Antal által szerkesztett *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái* című sorozatba, ekképp kiestek a Prohászka kutatók többségének látóteréből.

Azt, hogy Schütz monumentális műve korántsem „Prohászka-összes”, többen hangsúlyozták már.² A rendszerváltás után meginduló Prohászka-kutatás egyik fő csapásirányának számított a piarista által mellőzött, így elfeledett források közzététele. A legtriviálisabb e téren mindjárt az 1997-es naplók kiadása,³ amely a Schütz által nem ismert – vagy ismert, de időbeli közelség és élő szereplők miatt mellőzött – részek feldolgozásával végzett hatalmas munkát. De a Felsővályi Ákos által interneten publikált recenziógyűjtés,⁴ vagy Prohászka lelkigyakorlatos beszédeinek folyamatos közzététele⁵ is ebbe az irányba mutat.

-
- ¹ Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek). Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 2019.
 - ² Így magam is: MÓZESSY GERGELY: Főpapi életmű a cenzúra szorításában. In: Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. Szerk.: Mózássy Gergely. Székesfehérvár, 2015. 31–35. p.
 - ³ PROHÁSZKA OTTOKÁR: Naplójegyzetek I. (1877–1918) Szerk.: Barlay Ö. Szabolcs. Szeged–Székesfehérvár, 1997.; Uő: Naplójegyzetek II. (1891–1919) Szerk.: Szabó Ferenc SJ. Szeged–Székesfehérvár, 1997. (továbbiakban: Naplójegyzetek II.); Uő: Naplójegyzetek III. (1919–1927) Szerk.: Frenyó Zoltán – Szabó Ferenc SJ. Szeged–Székesfehérvár, 1997. (továbbiakban: Naplójegyzetek III.) Az 1997-es kiadás anyagát később több kis kötetre bontva, *Soliloquia* címmel Barlay Ö. Szabolcs kezdte megjelentetni, majd *Napló* címmel Felsővályi Ákos.
 - ⁴ FELSŐVÁLYI ÁKOS: Prohászka Ottokár és a Magyar Sion. In: Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. Szerk.: Mózássy Gergely. Székesfehérvár, 2015. 47–69. p.; Prohászka Ottokár recenziói a Magyar Sion folyóiratban. H.n., é.n. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu (továbbiakban: PPEK) 816. sz. – 2019. október.
 - ⁵ Pl.: PROHÁSZKA OTTOKÁR: Húsvéti elmélkedések. (1905. április 15–19.) H.n., é.n. – PPEK 919.; Uő: Húsvéti elmélkedések. (1907. március 23–27.) H.n., é.n. – PPEK 726.; Uő: Húsvéti elmélkedések. (1908. április 11–15.) H.n., é.n. – PPEK 840.; Uő: Konferencia-beszédek. (1903–1904). H.n., é.n. – PPEK 883.; Uő: Konferencia-beszédek, 1907. márc. 4–6. H.n., é.n. – PPEK 1011.; Uő: Konferencia-beszédek, 1907. márc. 11–16. H.n., é.n. – PPEK 872.; Uő: Konferencia-beszédek, 1908. április 5–11. H.n., é.n. – PPEK 873.; Uő: Konferencia-beszédek – 1918. H.n., é.n. – PPEK 761.; Uő: Konferencia-beszédek – 1920. H.n., é.n. – PPEK 762.; Uő: Konferencia-beszédek – 1923. H.n., é.n. – PPEK 836.; Uő: Konferencia-beszédek – 1924–1925. H.n., é.n. – PPEK 837. – 2019. október.

Számos szerzőnk van, aki egy-egy kérdéskör kidolgozásakor felhívta a figyelmet Schütz által nem közölt szövegekre;⁶ vagy akár egyenesen ki is adott ilyeneket.⁷ Természetesen Fazekas Csaba ez irányú erőfeszítései sem voltak előzmény nélküliek.⁸

E kötet 150 szövege egy remek – és sokak számára kétségkívül új – forrásbázist nyit meg Prohászkanak, mint közéleti szereplőnek tanulmányozására. Két dologra azonban azonnal fel kell hívnunk a figyelmet, amelyeket egy pillanatra sem hagyhatunk figyelmen kívül a könyv lapozgatásakor:

– Egyfelől, hogy a közölt szövegek tekintélyes része beszéd, amelynek rekonstruálása már önmagában is komoly feladat. Ennek nehézségeiről a szerkesztő maga is bőségesen értekezik, de talán nem hangsúlyozza kellőképpen azt, hogy egy szöveg rekonstrukciója akár hibás is lehet. Erre a kötetben 70. sorszámú közölt beszéd elhangzása utáni sajtópolémia jó példa, amelyet szerzőnk nem tárgyal bevezetésében. Prohászkat beszédének egy olyan kitétele miatt támadták hevesen, amely *úgy* el sem hangzott.

⁶ Csak pár példa: Felhívja a figyelmet Prohászka teológiai oktatás reformjáról szóló cikkére, melyet Schütz ismert, de mellőzött: BARLAY Ö. SZABOLCS: Prohászka-dolgozatok. Életrajzi Adattár (PÉA). Szemináriumi műhelymunka – szövegelemzések – előtanulmányok. Második füzet. Székesfehérvár, 1997. 23–28. p. Egy elfelejtett művészetelméleti cikkére: SZILÁRDFY ZOLTÁN: Prohászka művészetszemlélete. In: Prohászka Ottokár – püspök az emberért. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Bp., 2006. 269–270. p. Elemezte az 1890-es évek regionális katolikus nagygyűlésein elhangzott Prohászka-beszédeket: KLESTENITZ TIBOR: Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen. In: Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2012. 114–131. p. Jómagam felhívtam a figyelmet a Schütz által nem közölt, Prohászka által írt püspökkari pásztorlevelekre, s a fontosnak tekinthető kötet-előszóra is: MÓZESSY GERGELY: Prohászka Ottokár a püspöki kar tanácskozásain. In: Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról. Szerk.: Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 125–131. p.; Uő: Egy püspök, mint múltra építő a városi modernizáció programadója. In: Laborator Assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése. Szerk.: Somorjai Ádám – Somorjai Gabi. Bp., 2019. 289–291. p.

⁷ Pár példa erre: BARLAY Ö. SZABOLCS: Hitvédelem és hazaszeretet Prohászkanál. Székesfehérvár, 2003. (Írások Prohászkaról 2.) kötetének függelékében megjelent Prohászka *Jewish Question in Hungary* című írása. Klestenitz Tibor az 1921-es frankfurti német katolikus nagygyűlés Prohászka-beszédét adta közre, mely e kötetben is újraközlésre került. (54. dokumentum) De voltak példák az e kötet időhatárait megelőző évekből származó, Schütz által mellőzött szövegek újraközlésére is. Pl.: MÓZESSY GERGELY: Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken. In: Prohászka-tanulmányok 2012–2015. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2015. 112–120. p.

⁸ FAZEKAS CSABA: Prohászka Ottokár és Mayer Károly nagyprépost tiltakozása az egyházi birtokok „likvidálása” ellen – 1919. június 10. In: Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról. Szerk.: Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged 2002. 97–117. p.; Uő: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr, 2012. 415–428. p.; Uő: Prohászka Ottokár a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október. In: Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2012. 153–174. p.

A püspökön számonkért kitétel teológiai szempontból értelmezhetetlen lett volna, s alternatív forrásból az eredeti tartalom megnyugtatóan rekonstruálhatónak bizonyult.⁹

– Másfelől, hogy e szövegválogatás önálló corpusnak nem tekinthető. Azaz: pusztán ezen beszédek, interjúk és cikkek alapján megrajzolni a közszereplő Prohászkat nem érdemes. A szerkesztő ugyanis – egyébként érthető okokból – mellőzte a már ismert, Schütz által közölt szövegek újbóli közzétételét. A piarista annak idején pedig értelemszerűen azokat publikálta válogatásában, amelyeket kortársként maga fontosabbnak, hangsúlyosabbnak tartott. (Ítéletének élességén, helyességén természetesen lehet vitatkozni – ez azonban megállapításunkat nem cáfolja.) Az általa kiválasztott szövegek a díszkiadású sorozat megjelenésével (1928–1929) mintegy új életre is keltek.

Fazekas Csaba szövegkiadása technikai szempontból magas színvonalú. Az eltérő szövegvariánsokra, csak bizonyos forrásokban feltűnő részletekre kurziválással hívja fel a figyelmet. Az olvasót egyleteket-pártokat bemutató kislexikonnal, bibliográfiával és személynévmutatóval segíti az eligazodásban. Az egyes forrásokat bevezető rövid szövegek informatívak – bár hajlamosak sarkosan és leegyszerűsítően fogalmazni bizonyos személyekről, csoportokról, fórumokról. A szerkesztő jegyzetekben igyekszik bemutatni egy-egy szöveg közlési helyeit. Ilyen léptékű munka kapcsán érthető, hogy ez nem lesz mindig teljes. Így pl. a 3. számmal közölt zászlószentelési beszéd a kortárs lapokon túl megjelent már egy kalandos sorsú korszak-monográfiában is, amelyet már nem jelöl.¹⁰

Verso

A történettudomány célja a múlt minél pontosabb megismerése, az összefüggések feltárása és rekonstruálása. Ennélfogva egy olyan kötetet, amely bizonyos összefüggések figyelembevételére vaknak mutatkozva mond ki erőteljes – ám szükségszerűen nem kellően megalapozott – ítéletet, semmiképp sem üdvözölhetünk őszinte örömmel.

Természetesen az antiszemitizmus problémájára kell itt kitérnünk. Egy olyan kérdéskörre, amelynek már alapszava is eredendően veszélyes. A 19. században mesterségesen megalkotott műszó ugyanis mára teljességgel összemosza a zsidóellenes attitűdök számos szintjét és formáját. Egyetlen szóval leírni valamit, ami egy galíciai bevándorló kaftánjától és számára ismeretlen vallási szokásaitól megrettenő dualizmuskori kisgyermek zavaros érzéseitől a náci keretlegény szadizmusáig terjedhet – nyilvánvalóan torz képhez vezethet csak. Ráadásul a kifejezés emóciókkal bőségesen terhelt: így a szó szűkebb (egyébként sem mindenki számára ugyanazt az értelmet hordozó) jelentése mögött óhatatlanul a legbrutálisabb holo-

⁹ Köszönöm Szalay Lászlónak, hogy még publikálatlan kutatási eredményeit megosztotta velem e kérdéstről.

¹⁰ JUHÁSZ VIKTOR: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott. Székesfehérvár, 1927. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből I.) 391. p. A kötet a háború után felkerült *A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzékére*, ekképp csak kiváltságosoknak volt elérhető, 2019-ben azonban reprint kiadásban is megjelent.

kauszt-képeket idézi meg az olvasóban – még akkor is, ha épp korábbi évtizedekre vonatkoztatva használják.¹¹

Leírtam már bő egy évtizede: „A hazai antiszemitizmus-kutatás sajátossága, hogy a történetek dokumentálására tett hatalmas és tiszteletreméltó erőfeszítések mellett az okok vizsgálata elsikkadni látszik – legalábbis a nagyközönség számára felmutatott eredményekben.”¹² E téren – őszinte sajnálatomra – nem tapasztalok semmiféle változást. Jó példa erre a közelmúltban a Milton Friedman Egyetem által létrehozott Magyar Zsidó Történeti Intézet eddigi működése, melynek stábjához a kötet szerkesztője is csatlakozott. Az intézet által a magyar zsidóság történetének megismerésére kiírt pályázat¹³ témafelvetései nagy ívben kerültek azokat a kényes kérdéseket, amelyek vizsgálata választ adhatna a hazai antiszemitizmus okaira. Nincs például nyoma annak, hogy foglalkozni akarnának a zsidó szereplők felelősségével az 1945 utáni népbírósi perekben, miközben az intézet szakemberei között a korszakot kiválóan ismerő jogtörténész is van. Ám ennél sokkal súlyosabb probléma – s a centenáriumi által gerjesztett konjunktúra miatt kifejezetten szembeötlő is –, hogy a zsidóság tanácsköztársaság alatti szerepvállalását mintha nem akarnák őszintén mérlegre tenni.

Márpedig e nélkül egyszerűen nem lehet megérteni a két világháború közötti Magyarország általánosnak tekinthető elfordulását a zsidóságtól. Komoróczy Géza egy alkalommal bőséges idézetekkel ellátva felvázolt egy kisebb palettát arról, hogy kik tekintették Magyarországon a tanácsköztársaságot „teljességgel a zsidók művének”.¹⁴ Felsorolása jelzesszerű csak, de mintájában így is feltűnnek konzervatívnak nem minősíthető gondolkodók és izraelita háttérű véleményalkotók is. (Prohászka az e nézetet vallók hosszú sorába illeszthető. Önmagában az is kérdés, hogy miért kerül ő rendszeresen vizsgálat alá, miközben zsidósággal szembeni kritikusk megfogalmazásait sok más közszereplőnek megbocsátani vagy elfelejteni látszik az utókor.¹⁵) A mainstream történetírás azonban többnyire csak odáig jut el, hogy e korabeli közvélekedés *jogosságáról* vitatkozzon. Ezt a kommun zsidó áldozatainak felemlítésével, vagy a hitközségek kifosztásának (kortársak által tán nem is ismert) tényével próbálja cáfolni, esetleg vitázik – már-már megalázó számháborúba keveredve – a zsidó háttérű népbiztosok arányáról a tanácsköztársaság felsővezetői között.

¹¹ Ezért nem tartom elégséges megoldásnak a kifejezés jelzős szerkezetű bővítéssel történő finomíthatóságát, így pl. az Ujváry Gábor és Turbucz Dávid által előszeretettel használt, egyébiránt kifejező „szelektív antiszemitizmus” fogalom alkalmazását sem.

¹² MÓZESSY GERGELY: Prohászka Ottokár zsidóellenességéről. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 125–132. p. (továbbiakban: MÓZESSY, 2008.) 129. p. A kérdés szükségességéről kicsit bővebben: MÓZESSY GERGELY: A Prohászka-disputához. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 1. sz. 113–114. p.

¹³ E pályázatról augusztus 3-i nyilvános facebook bejegyzésében tájékoztatta az érdeklődőket az intézet: facebook.com / Magyar Zsidó Történeti Intézet – 2019. október.

¹⁴ KOMORÓCZY GÉZA: Zsidók a tanácsköztársaságban. In: *Szombat*, 2012. február 8. Online: szombat.org –2019. április. A szerző Móricz Zsigmond, Jászi Oszkár, Klebelsberg Kunó és Angyal Dávid értékeléseit idézi, ld. 5–8. sz. jegyz.

¹⁵ Efféle tablót ld. pl.: SZÖNYI SZILÁRD: Az irodalom visszavág. In: *Heti Válasz*, 2012. 27. sz. 15. p.

Pedig a fenti nézet „jogosság”-ánál vannak fontosabb kérdések a történettudomány számára. Szakmánk alapfeladata szerint meg kéne érteni egy folyamatot: *Miért* alakult ki ez a nézet? S ennek kapcsán vizsgálnunk kéne, hogy a „zsidóság” *valóban általánosítás-e* ebben a korban. S mivel e téren tett felvetéseinkre nem igazán érkeznek érdemi reflexiók, kénytelen vagyok erről véleményemet e helyen is röviden összefoglalni.

A *miért* kapcsán messziről kell indulnunk, a szekularizáció folyamatát kell felidézni. Ez a 19. században kétségtelenül felerősödött, aminek megemésztése egy konzervatív közeg számára már önmagában is kihívás volt. Egy hagyományosan kereszténynek mondott társadalom a mindennapokban mind jobban elfordult a vallási értékektől és mércéktől. A régi világ tabujait egyre nyilvánvalóbban bontogatták műalkotásokban, színházakban, lokálokban, sajtóban, ponyvairodalomban, vagy épp botrányos perekben. Egyre többen képviseltek valami olyasmit, ami etikájában nem volt keresztény, és akik ezt képviselték, nagy számban maguk sem voltak azok. Felülreprezentáltság volt érezhető a zsidóság részéről számos, a társadalomfejlődés során épp felértékelődő pályán. S aki azt akarta mondani valamire, amit megtapasztalt, hogy „nem keresztényi”, az könnyen fogalmazott úgy, hogy „zsidó,” ha egyszer a kritika alá vont varietéigazgató, újságíró, művész vagy ügyvéd identitása az volt. Még akkor is, ha az általuk képviselt moralitás távol állt a hagyományos zsidó vallási etikától, s még akkor is, ha esetleg szakítottak korábban felekezetükkel. Ám – ahogy Jászi Oszkár írta az emigrációból visszatekintve – „aki kritizálni merészelt a budapesti metropolis zsidó intellektuel szellemi életének számos ízléstelenségét és ripók amoralizmusát [...] rögtön közveszélyes, durva, műveletlen antiszemita-ként lett beállítva, akit az egész sajtó lehurrogott, sőt lehetetlenné tett.”¹⁶ Ha már a szekularizáció folyamatáról ezt mondhatjuk, még inkább áll ez a tanácsköztársaságra. A kommün 133 napjának diktatúrája a maga intézményesített terrorjával, deklarált vallásellenességével, évszázados tulajdonviszonyok felborításával és minden hagyományos érték feje tetejére állításával abszolút idegen test volt a magyar társadalomfejlődésben.

A tanácsköztársaság világa erőszakos szovjet import volt. Prohászka 1919. május 26-án jegyezte fel naplójába: „a zsidóság – értem az orosz zsidó szellemet – fölpiszkálta s felturkálta a magyarság lelkében lappangó százados úr-gyűlöletet...”¹⁷ – Az idézett közbevetés hallatlanul fontos. Arra utal, hogy Prohászka *kívülről jöttek* tekinti a felfordulást, és *nem az egész zsidóságot* tekinti hibásnak érte. Naplóiban is találni olyan szakaszt, amely a hívő zsidók és keresztények korabeli megpróbáltatásainak eredendő azonosságára utal.¹⁸ A püspök tehát különbséget tett az izraelita felekezet és a

¹⁶ JÁSZI OSZKÁR: Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Bécs, 1920. 150–151. p.

¹⁷ Naplójegyzetek II. 206. p. – 1919. május 26.

¹⁸ Naplójegyzetek III. 63. p. – 1919. július 22. „Hallottam, hogy Steiner Jákónál a szőlőben összejöttek P.-ék, W.-ék s cseresznyét vagy barackot szedtek, s hogy az egyik zsidó kölyök fönt a fán rákezdte a »keresztények sírjátok« éneket. A textus azonban nem volt jól komponálva; mert ha vallásosnak veszem a vonatkoztatást, akkor így kellett volna énekelni: »Vallásos emberek – keresztények, zsidók egy kutya« – sírjátok a nagy vallási dekadencia fölött, »über die religiöse Not«; ha pedig a

kommunista, népét és vallását megtagadó szűk csoport között. Erre az előítéletektől mentes történészek – így a túlzott egyháziassággal nem vádolható Gergely Jenő is¹⁹ – felfigyeltek.

Ám emellett Prohászka gyakran általánosított, mint bárki más. A kor ugyanis nem volt fogékony ennek veszélyére. De el kell azon is gondolkodni, hogy valóban általánosítás volt-e egyáltalán a „zsidózás”. A hazai, meglehetősen fragmentált zsidóságnak²⁰ ugyanis volt egy csoportja, amely azzal az igénnyel lépett fel, hogy a teljes zsidóságot képviselje. Ez az *Egyenlőség* köre volt, azaz egy, az asszimiláció sikerességében bízó, neológ, de a vallást sok esetben inkább csak történelmi hagyományként kezelő liberális, de 1919-ben gyorsan radikalizálódó és a kommunizmus bűvkörébe eső, ráadásul provokatív hangvételű csoport. E fellépésükön más zsidó csoportok meg is ütköztek.²¹ Vajon nem csak e jól körülhatárolható társaságra gondolt-e, aki általánosított? A csoport fellépése kétségkívül feljogosított erre. S Prohászka példája – aki egy másik zsidó csoport, a cionisták felé a talán elvárhatóbbnál is pozitívabb megnyilatkozásokat tett (lásd 47. sz. dokumentum) – ezt az olvasatot erősíti.

Fentiek miatt talán érthető már, hogy e kötettel milyen alapvető problémáim vannak.

A történész joga – és felelőssége is egyben – a témaválasztás. Nehéz elfogadnom bármit is, ami kiindulópontnak, origónak tekint egy szélsőséges, diktatórikus rendszerre ingaszerű következetességgel adott szélsőséges választ. Ami úgy minősíti egy kor szereplőit, hogy közben meg akar feledkezni az előzmények mélységeiről.

Szerkesztési elvként persze érthető és indokolható a kötet időhatárainak kítűzése, hiszen nyilvánvaló, hogy a forradalom idején háttérbe szorított, cenzúrázott és „kiújságolt”²² püspök közszereplőként nem léphetett fel. Ám az, hogy a bevezető tanulmány lényegében megfelelkezik a tanácsköztársaság terrorjának eleven és húsba vágó tapasztalatáról, s meg sem kísérli az arra történő, a kötetben közölt forrásokban gyakorta megjelenő visszatekintések²³ által tálcán kínált lehetőségre reflektálva *megérteni* a gondolkodót, akinek szavait közli, az önmagában is elgondolkodtató. (A 12. oldalon olvasható Szekfű-párhuzamot e tekintetben elnagyoltnak érzem.)

Ráadásul – noha a tanácsköztársaság 1919 augusztusának elején bukkant meg – a kötetben közölt legkorábbi szöveg 1919 szeptemberéből való.

zsidóknak nevetniök illett az éneklésen, akkor így kellett volna szövegezni a nótát: »Ázsiai és turán népek sírjátok... aki nemzetéhez hív«.

¹⁹ GERGELY JENŐ: Prohászka Ottokár és a Tanácsköztársaság. In: Prohászka ébresztése II. Szerk.: Szabó Ferenc. Bp., 1998. 144–145., 147–148. p.

²⁰ GYURGYÁK JÁNOS: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet. Bp., 2001. 111., 211–262. p. A kérdés iránt érdeklődőknek újabban Novák Attila írásait ajánlhatjuk még figyelmébe.

²¹ SZALAY LÁSZLÓ: Zsidó sajtóorgánumok Prohászka-nekrológiáiból. In: Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2015. 303. p.

²² A kifejezés a Prohászka által felfüggesztett Nagy Károly zámolyi plébános leleménye. Ld.: DEMETER ZSÓFIA: „Ország lappangott itt, mikor nem vala ország”. A református és a római katolikus felekezet Zámolyon. In: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis XXXI. Szerk.: Fitz Jenő – Fülöp Gyula. Székesfehérvár, 2002. 61. p.

²³ Példának említhetjük a 2., 6., 19. számú dokumentumokat.

Ezzel a szerkesztő kulcsfontosságú hetek közéleti aktivitásáról nem ejt szót, amire semmiféle magyarázatot nem ad. A dolog annyiból talán megérthető, hogy a zilált viszonyok közt a fő forrásnak tekinthető sajtó lassan éledt újjá (különösen a fővárosban), de ez nem jelent teljes mentséget eljárására. Ezáltal ugyanis a kötet az indulatokat csillapítani akaró püspök alakját teljességgel negligálja.

Prohászka Ottokár már 1919 augusztusában hallatlanul erős szavakkal óvott a bosszútól. „Nekünk zsidó Lenin-fiúk helyett nem kellenek katolikus Lenin-fiúk...”?²⁴ – írta egyházmegyei körlevelében, oda stílusosan nem is illő módon. Ez roppant fontos, hiszen – mint jeleztük – a tanácsköztársaságot a zsidók művének tekintette. (Tehát kiket is védett ekkor? – kell feltennünk a kérdést...) Ám e – Schütz által publikált – körlevelet önnön szerkesztési elvei miatt mellőzte a szerkesztő. Joggal. Miként jogos az is, hogy a *Fejérmegyei Napló* augusztus–szeptember folyamán *Prohászka püspök szózata* címmel megjelent írásait²⁵ is elhagyta, hiszen azok csak e körlevél különböző részleteit tartalmazták. Csakhogy Prohászka 1919. augusztus 20-i székesfehérvári szentbeszédében is megismételte a fentebb idézett a fordulatot, élesen elítélve a fehérterrort. A beszéd teljes kiadását nem ismerjük, csak a rá vonatkozó reflexiókat, köztük az e kötet által elvben már vizsgált szeptember hónapból származót is egy pesti lapból.²⁶ Mivel e *Pesti Élet*ben megjelent töredékes idézet olyan konkrétumokat is közöl, amelyek a püspöki körlevélben nem szerepelnek, semmiképp sem beszélhetünk egy retrospektív forrás tévedéséről, azaz a 20-i beszéd és a 17-i körlevél tartalmának véletlen összemosásáról. Más helyütt egy-egy sajtótudósítás hiányos volta nem tartotta vissza a szerkesztőt egy töredékes forrás közlésétől (pl. 90–91. számú dokumentumok esetében), így e szövegnek is helye lenne a kötetben. Hiányában ugyanis egy hallatlanul fontos szempont sikkad el. Vajon véletlenül csak?

Járulékos elemek

Kárhozzátnom kell a kötet borítóját. Egy épp beszédet tartó emberről nehéz jó fényképet készíteni. Egy jó érzékű képszerkesztő még sajtótudósításokat sem illusztrál nyitott szájú (esősítés híján látványosan kiabálni látszó) szónokkal, hacsak nem a revolverajtóban dolgozik, nem mémeket készít, vagy nem kifejezett célja démonizálni a képen szereplő személyt.

A címlapra került fotó Prohászka utolsó „civil” szereplésén, Vasvári Pál emléktáblájának avatásán készült a múzeumkertben 1927. március 27-én. Az alkalomról több fénykép is elérhető, részben a korabeli sajtóban,²⁷ részben a beszéd korai kiadásából.²⁸ Nyugodtan kijelenthetjük, hogy vannak

²⁴ PROHÁSZKA OTTOKÁR: A kommunizmus bukása után. In: Uó: Világosság a sötétségben. Pásztorlevelek. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, IX.) Bp., 1928. 262. p.

²⁵ Pl. Prohászka püspök szózata. In: *Fejérmegyei Napló*, 1919. szeptember 30. 1. p.

²⁶ *Pesti Élet*, 1919. szeptember 10. 7. p. Ezúton is köszönöm Szalay László önzetlen segítségét, aki ezt a forrást rendelkezésemre bocsátotta.

²⁷ Pl.: *Az Est*, 1927. március 29. 4. p.

²⁸ Emlékbeszéd Vasvári Pálról. Elmondta az 1927. március 27-én a Nemzeti Múzeum kertjében rendezett országos emlékünnepen Dr. Prohászka Ottokár. H.n., é.n. [Bp., 1927.] 7. p.

a borítón közölnél szerencsésebb felvételek. (Az egyik ezek közül ráadásul nagy karriert futott be, mert a keresztény-nemzeti gondolkodó alakját mintegy összefoglalja a színpadiasan előre – a leleplezendő táblára – mutató püspök, s környezetében az egykorú díszletek között az államcímer. E kép képeslapként is terjedt;²⁹ kötetben is megjelent,³⁰ még címlapra is került³¹ később.) Ezt a könyvet kézbe véve azonban nem csak nekem támadt az az érzésem, hogy tudatosan nem egy pozitív képet használt a kiadó. A választott fotó eredendő antipátiát sugall.

Tudatosan kerültem eddig, hogy szót ejtsek a kötet Karsai László által jegyzett, szemlátomást gondosan felépített, ám történészhez méltatlan eszközöktől hemzsegő, stílustalan előszavától. Az ugyanis számomra a kötet egészének erényeit is elhomályosítja.

Karsai legerősebb szavait – melyekben „meggyőződéses rasszista antiszemita” minősítéssel illeti a püspököt – felesleges cáfolnom. Cáfolja azt a kötet maga is (pl. 47., 74., 97., 102. számú dokumentumok), és számos, sokszor publikált Prohászka-gesztus.³² A jó nevű történész azonban szemlátomást nem hagyja magát mások tudományos eredményei által megzavarni. Még a kötet szerkesztőjének nézetei sem befolyásolják különösebben, aki egyébként korábban leszögezte már, hogy megítélése szerint „Prohászka nem osztotta a náci fajelméletet”.³³

Karsai helyenként már a tárgyi tévedés határán táncolva képes túlzottan leegyszerűsítve szemlélni a múltat. Csak pár példa erre:

a./ Arra, hogy egy püspök nem lehet pártember, Prohászka nem 1921-es csalódásában, vagy egy 1922-es választási megmérettetés árnyékában jött rá. Előzetesen is ez volt véleménye, amiről 1919. július 20-i naplójegyzete hűen tanúskodik: „A politikáról mindig irtóztam [...] Nem nekem való; de ha politikus nem is vagyok, s nem akarom politikához kötni az egyház sorsát (hol van politika, mely előbb-utóbb sok kifogás alá nem esik, s alávaló praktikákba nem elegendik, a német centrumot s a magyar néppártot sem véve ki?!),³⁴ – Így tehát sokkal inkább az a kérdés, hogy miért áll mégis a politikai élet sorompójába pár hónappal később. Meggyőződésem, hogy erre Frenyó Zoltán már megadta a helyes választ,³⁵ aki szerint a püspök az országot háborúba és széthullásba vezető liberális és majd terrortal terhelt kommunista társadalomszervezési kísérlet után csak új alapon, a nemzeti eszme és kereszténység zászlaja alatt tartotta elképzelhetőnek a

²⁹ Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, IX.9. – Ph.5D-5.

³⁰ SZABÓ FERENC: Prohászka Ottokár élete és műve. (1858–1927) Bp., 2007. 378. p.

³¹ Prohászka-tanulmányok, 2007–2009. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009.

³² MÓZESSY, 2008. 128–129. p. Egy további adalék, amelyre ott nem tértem ki: épp 1919 augusztusában szentelt pappá Prohászka egy galíciai születésű, zsidó származású teológust, aki még Aloysius Sternlicht néven kezdte meg tanulmányait a székesfehérvári szemináriumban. Harmadévesen magyarosította nevét, az egyházmegye névtáraiban pedig a későbbiekben valós születési adatait is palástolta.

³³ FAZEKAS CSABA: Prohászka Ottokár zsidóellenességéről. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 133–155. p., 140. p.

³⁴ Naplójegyzetek III. 60. p. – 1919. július 20.

³⁵ FRENYÓ ZOLTÁN: Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés. In: Prohászka-tanulmányok, 2007–2009. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009. 23–24. p.

haza életének folytatását. Úgy érezte, ebben szerepet kell vállalnia. De e feletti hezitálását képviselővé történő jelölésekor elmondott beszédében sem tagadta meg. (17. számú dokumentum.)

b./ Mindenképp korrekcióra szorul az a megállapítás is, hogy Prohászka „antiprotestáns” lett volna. A kérdést korábban részletesen vizsgáltuk már, eredményeink³⁶ – és e kötet (52. számú dokumentum) – egészen mást mutat. Természetesen katolikus főpapként bizonyos teológiai és liturgikus határokat nem léphetett át, de a felesleges felekezeti konfrontációkat kerülte. Ezt a protestáns oldal pontosan érzékelte is. Nem véletlen, hogy halála után pár hónappal egy fehérvári evangélikus lelkész találkozó résztvevői testületileg tették tiszteletüket sírjánál.³⁷

c./ Prohászka egyértelműen legitimistának minősíteni is bornírtság ebben a gyorsan változó korban. Az, hogy több legitimista pártocská egymással vetélkedve akarta soraiban tudni, az egész kérdés komolytalanságát illusztrálja.³⁸ Valóban tagja volt haláláig a Magyar Királyság Pártja elnökségének – ám annak minimál-programot megvalósító voltáról a kötet maga is szól. (393. old.) Igaz, hogy a kormánypártból való 1921 februárjában történt kilépésének hátterében is a királykérdésről szóló szavazás volt, melyben a szabad királyválasztók álláspontja kerekedett felül. Ám Prohászka elvi legitimizmusa mellett egyáltalán nem értett egyet IV. Károly hazatérési kísérleteivel; őt tekintette a budaörsi csata halálos áldozataiért felelősnek.³⁹ 1921 novemberétől kezdve reálpolitikusként a kérdés felvetését, feszegetését felelőtlenségnek tekintette. Erről e kötet is tanúskodik. (57–58. sz. dokumentumok.)

d./ Azt a kijelentést is mélyebben megfontolandónak tartom, hogy Prohászka „lelkes híve volt Mussolininak”. Ez egy darabig kétségkívül igaz, hiszen kezdetben az itáliai politikai korporatív társadalomszervezési kísérlete új, a korabeli egyházi elvekhez igazodó, és a marxista osztályharcos szemlélettel szembehelyezkedő alternatívát látszott nyújtani. Ráadásul a gúzsba kötött magyar külpolitika számára is kitörési pont Olaszország. Azonban az olasz politikus még messze nem volt a történelem pellengérére állított diktátor, amikor már megjelent egy furcsa félmondat vele kapcsolatban Prohászka egy, a pécsi egyetemi ifjúság számára tartott lelkigyakorlatos beszédében: „Ha hallok a fasiszta ifjúság himnuszát: a »bellezza« mellett mindig ott látom a rothadást, a csúnya elfajulását a léleknek.”⁴⁰ – mondta a püspök. Ennek a szövegnek még mindig többféle értelmezése lehetséges, magam hajlamos vagyok e mondatokba váteszi képességeket látni.

(E pár kiragadott példa talán érzékelteti azt is, hogy – mint jeleztük korábban – kellően árnyalt álláspontot kialakítani csak akkor tudunk a

³⁶ MÓZESSY GERGELY: Prohászka és a protestantizmus. Bp., 2016. Bővebben: UÓ: Prohászka Ottokár és a protestantizmus. In: Prohászka-tanulmányok, 2015–2017. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2017. 12–35. p.

³⁷ *Néptanítók Lapja*, 1927. május. 16. 26. p.

³⁸ Ld. pl.: *Az Est*, 1920. április 21. 6. p.

³⁹ Naplójegyzetek III. 173. p. – 1921. október 25.

⁴⁰ Boldogemlékű Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök a pécsi Erzsébet Tudományegyetem ifjúsága részére tartott lelkigyakorlati. Szerk.: Vargha Damján. Pécs, é.n. [1927.] 47. p.

„köszereplő Prohászkaról”, ha nem érezzük e kötettel teljességgel „lefedettnek” alakját, és azon túl eső forrásokat is vizsgálat alá vonunk.)

Fentebb azonban stílustalannak is minősítettem Karsai László előszavát. Azzá teszik mindenekelőtt történelmietlen, „mi lett volna, ha” típusú, szükségképpen spekulatív felvetéseibe oltott sugalmazásai. S azzá teszi egy roppant alattomos szóalkotása is, a „keresztény-nemzeti-szocialista” kifejezés, amely anakronisztikus áthallással az egész jobb sorsa érdemes keresztény szociális eszmerendszert támadja – a jelentés mögött meghúzódó érzelmi síkon. Ezt pedig már olyan alpári szintnek tartom, ahol nem látom értelmét és lehetőségét a párbeszédnek.

Összegzés

Egy jobb sorsra érdemes, alapvetően inspiratív forráskiadványt e rosszul megválasztott járulékos elemek (borító, előszó) agresszív pamfletté silányítottak. Kár érte.